

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TARBIYA

Rahimjonova Difuza

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,

Professional ta'lim fakulteti

Annotatsiya:

Abdulla Avloniyning ta'lim tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim- tarbiya masalalarini rivojlantirish uni o'uvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qilganini o'rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda.

Kalit so'z: ta'lim, tarbiya, pedagogika, axloq, inson ovozi.

Atoqli ma'rifatparvar, iste'dodli shoir, mashhur tarbiyachi Abdulla Avloniy Toshkentda kosib oilasida dunyoga kelgan. U eski maktabda ta'lim oldi. U o'z tarjimai holida yozishicha: «12 yoshimdan O'qchi mahallasidagi madrasada dars o'qiy boshladim, 13 yoshimdan boshlab yoz kunlari mardikor ishlab, oilamga yordam qilib, qish kunlari o'qir edim. 14 yoshimdan boshlab, o'sha zamonga muvofiq har xil she'rlar yoza boshladim. Bu zamonlarda «Tarjimon» gazetasini o'qib, zamondan xabardor bo'ldim».

Madrasani bitirib, maktabdorlik bilan shug'ullandi. O'qish va o'qitish usuliga isloh kiritib, yangi tipdagi maktab tashkil etgan yosh pedagogo'quvchilarga zamonaviy bilimlar berish, sharq va g'arb tillarini o'rgatish kabi muhim ta'lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Abdulla Avloniy maktablar uchun «Birinchi muallim», «Ikkinchi muallim» (1912), «Tarix», «Turkiy guliston va axloq» (1913) kabi zamonasi uchun hodisa bo'lgan darsliklarni yozgan. 1895 yillardan ijodiy faoliyatini boshlagan Avloniy «Qobil», «Shuhrat», «Hijron», «Avloniy», «Surayyo», «Abulfayz», «Indamas» taxalluslari bilan she'r, hikoya, fel'eton va kichik hajmli dramatic asarlar (1900—1917) yaratdi. Shoir o'z she'rlarida zamonasidagi qoloqlikni, johillikni tandid qilar va kishilarni bilimga, ma'rifatga chaqirar edi. Abdulla Avloniy 1917 yilgacha mahalliy xalq vakillaridan yetishib chiqqan yirik jurnalist sifatida Toshkentda «Shuhrat», «Osiyo» kabi gazetalarni tashkil etadi. U «Advokatlik osonmi?», «Ikki muhabbat», «To'y», «S'ezd», «Laylo va Majnun» «O'liklar» kabi dramatik asarlarida jaholat, bid'at, bilimsizlikning fojealioqibatlarini, qo'pol va yaramas urf-odatlarini fosh etadi. Abdulla Avloniy (1878-1934) o'tgan asrning boshlarida uyg'onish davri arboblari singari shoir, dramaturg, aktyor, tarjimon, musiqa yig'uvchi, jurnalist, Evropa ilg'or fan-texnikasi, madaniyati tarafdori sifatida bo'ylab ko'rsatdi. Uning yozma dramaturgiya va teatr san'atiga qo'shgan hissasi ho'qida talaygina ilmiy-ommabop maqola va asarlar e'lon qilingan bo'lsa-da, ammo ijodkorning musika san'atiga munosabati to'g'risida juda kam yozilgan. Holbuki, u barcha jadid ziyolilari kabi bu sohaga ham munosib ulush qo'shgan. Uning ikki jildlik «Tanlangan asarlar»iga kiritilgan she'rlari, maqolalari, pesalari shunday demoqqa asos beradi. Adib asarlari uning badiiy-estetik qarashlari nihoyatda yuksak bo'lganini, xususan, yoshlikdan musiqa san'atiga ixlos qo'yanini va bu ixlos ilk bor teatrchilik harakatiga aralasha boshlagan kezlarda avj olganini, ayniqsa, «Turon» truppasida faoliyat ko'rsatgan davrida kuchayganini ko'rsatadi.

Ma'lumki, XX asrning boshida Turkistonning katta shaharlariga turli millat teatr truppalari, xususan, tatar, arman, ozarbayjon, rus san'atkorlari ijodiy safarga kelishgan (bu o'sha davr matbuotida keng yoritilgan). Ularning ta'sirida Abdulla Avloniy o'zbek teatr san'atining poydevori bo'lgan Evropa tipidagi «Turon» truppasining (1914 yil) rahnamalaridan biriga aylandi. U teatr san'atining xalq ongiga ta'siri haqida «Teatr xususida munozara» maqolasida «Tiyotr har bir millatning yamon urf va odatlarini yo'q qilmak uchun, o'zini ahvolini tuzatmak uchun boqadurg'on oyinasidir» (Avloniy A. Tanlangan asarlar. 2-jildlik. 2 jild. T.: Ma'naviyat, 1998. 221-bet.), - deydi. Avloniy ilg'or turk va ozarbayjon, tatar dramaturgiyasi bilan tanishib, eng yaxshi asarlarni, jumladan Jalil Mamadqulizodaning «O'liklar», «Uy tarbiyasining bir shakli», «Jaholat» dramalarini o'zbekchaga tarjima qildi, rejissyor va aktyor sifatida truppa faoliyatida fidokorona qatnashdi. 1914-1916 yillarda Toshkent va Farg'onada, chiqib turgan gazeta va jurnallarni varaqlab ko'rsangiz, truppa faoliyati, Avloniyning rejissyorlik va aktyorlik mahorati haqida yozilgan maroqli maqolalarni ko'plab uchratasiz. Avloniy ana shu jarayonga qizg'in aralashgani sababli musiqaning inson, jamiyat va teatr san'atidagi o'rni va rolini chuqur anglab etdi. Bu xususiyat uning Sidqiy Ruhullo (Mashhur Ozarbayjon xonadasi. Turkiston san'atkorlari bilan yaqin aloqada bo'lgan.) bilan hamkorlikda U.Hojibekovning «Layli va Majnun» operasini sahnalashtirishda ham aktyor, ham xormeyster sifatida ishtirok etishi chog'ida yanada taraqqiy etdi. Shuningdek, talaygina hofizu sozandalar bilan uchrashuvlar, suhbatlar chog'ida milliy musiqa janrlari, yo'llarini o'rgandi, ma'naviy xazinasini milliy kuy nomlari va ohanglari bilan boyitdi, Bu bilan kifoyalanmay san'at haqida tanqidiy mushohada yuritishga odatlandi. Musiqa san'atining inson tarbiyasida muhim o'rin tutishini, ayniqsa yoshlarni tarbiyalashda imkoniyati keng ekanligini barcha jadid ziyolilari kabi teran ilg'adi. Uning 1922 yilda «Inqilob» jurnalining birinchi sonida bosilgan «Sanoyi' nafisa» maqolasi fikrimizni har jihatdan dalillaydi. Avloniy ommabop tarzda fikr yuritib, odamlar qadim zamonlarda "dunyo yuzida inson bolalarining sanoyi' nafisaga qo'ygan birinchi odimlar"ini, «dillaridagi ta'sir va hissiyotni to'xtata olmaganlar va erishilgandan qanoatlanmasdan tinch yotmaganlar, jim turmaganlar», «tabiatning yasagan va o'sdirgan, vujudga chiqargan jonlik va jonsiz narsalarini sinchiklab tekshirib qaray boshlaganlar»ini tushuntiradi. «Bargi daraxton sabz dar nazari hushyor, Har varaqash tabiati ro'zg'or», Ya'ni, daraxtlarning har bir yashil, bargi, xushyor (kishilarning) nazarida bu turfa olamning varaqlaridir deydi (Avloniy A. Tanlangan asarlar. 2-jildlik. 2 jild. T.: Ma'naviyat, 1998. 235-bet.). Adib bu bilan musiqa san'atining tug'ilishida tabiatga nisbatan qilingan oddiy taqlid yotishini ta'kidlaydi. Ma'lumki, odamlar qadim-qadimda hayot va tabiat voqea-hodisalarini, atrof muhitda kechayotgan o'zgarishlar hamda jarayonlarni doimo o'zlarining hayotlariga qiyoslashgan. Tabiat go'zalligini asl holicha soddadillik bilan qabul qilishgan. Avloniy ilmiy adabiyotda «taqlidchilik davri», «xalq og'zaki ijodi davri» deb atalgan paytlarni tahlil etishda asosan to'g'ri yondashadi. U taqlid davrini quyidagicha ifodalaydi: «bahor mavsumlarida chechaklarning hajrida mast bo'lib sayragan qushlarning yoqimli tovushlari hushlariga o'tirdida, onlar ham ixtiyorsiz ravishda shul qushlarga tovushlarini o'xshatmoq, go'yo qush kabi sayramoqchi bo'ldilar». SHoir bu misol bilan inson qalbida paydo bo'lgan go'zallikka, musiqaga intilish, ijod qilish, o'ziga xos ohang yaratish mayini va bu mayilni tug'diruvchi musiqa va uning uyg'otuvchisi, fasllar kelinchagi bahor ekanini uqtiradi. Davrga ta'rif berib: «Ular ham nag'ma, ashula qila boshladilar. Mana shu davrni sanoyi' nafisaning adabiyot davri deyilur», - deydi. Avloniy taqlidchilikdan asta-sekin haqiqiy ijod davriga o'tishni to'g'ri ta'kidlab, «avvalgi san'atlariga qaraganda so'nggi san'atlar (avvalgidan) muhimroq va yaxshiroq bo'lib, mutaassir

bo'lmoq har kimga nasib bo'lmas edi», -deydi. Binobarin, u haqiqiy san'atkorlik har kimning qo'lidan kelmasligini, buning uchun insonga chin ma'nodagi iste'dod lozimligini aytadi. Taqliddan og'zaki ijodga, so'ng haqiqiy san'atkorlikka o'tish zamonini, ya'ni adabiyot davri haqida fikr yuritar ekan, har ikki holatda musiqaning vazifasini asosan to'g'pi belgilaydi. U «shodlik kunlarin shodlik qo'shiq bilan tasvir qilsalar, g'amlik kunlarin(i) qayg'ulik ashulalari bilan izhor qilar edilar», -deydi. Ya'ni, musiqaning faqat maishiy tomonini emas, balki falsafiy jihatini ham unutmaydi.

Avloniy inson ovozi - eng birinchi musiqa asbobi ekanligini va kadimgi kishilar «go'zallaridan, mahbubalaridan, borlaridan ajralganliklarin(i) boshqa o'rtoqlariga ham ma'lum qilar edilar», deb qadim zamonlarda ishq-muhabbat, his-tuyg'ular bilan bog'liqligini aytib, lirik musiqaning paydo bo'lish sabablarini ochadi. Shuningdek u jo'ngina bo'lsa-da, ilk musiqa cholg'u asboblarning yaratilishi haqida ham taxminlar qiladi: «Daraxtlarning shoxlariga ilinib qolgon hayvonlarning ichaklarin havoning ta'siri bilan ko'rib, shamolning ta'siri bilan «ting'ir-ting'ir» qilgan tovushi ko'ngillariga o'turdi, xush keldi. O'zlarining ashula va qo'shiqlariga jo'r-jo'ravozlik qilmoq uchun hayvon ichaklaridan «tor» yasab, musiqiy asboblarni yuzaga chiqardilar», deb musiqa san'ati o'z taraqqiyotida yangi bir bosqichiga o'tganini ta'kidlaydi. «Bu san'atlari avvallariga qaraganda eng nafis, eng muhim, eng ruhlik bir san'at bo'lib chiqdi. Lekin onlar bu san'atlarnitekshiruv va qayg'iruv orqasida chiqordilarda, bizlarga yodgor o'laroq qoldirib, o'zlari ko'zdan nihon o'ldilar» deb, musiqani oddiy taqliddan ijod va chin badiiyot hosilasi darajasiga ko'tarilishini «nafis san'at» deb, uning yaratuvchilari-bastakorlar nom-nishonsiz o'tib ketganlarini uqtirmoqda. U davrni aniq ko'rsatishdan tiyilib, o'rta asrlar nafis san'atiga ishora qilar ekan, milliy musiqa bisotimizdagi o'adimiy «Sayra bulbul, sayra chinorni shoxi sinsun, yor ayrilaman dedi, ayrilib ko'ngli tinsun» deb boshlanuvchi xalq qo'shig'ini tilga oladi. Avloniy musiqa san'atining paydo bo'lishiga oid qisqagina maqolasida ko'pgina qiziqarli kuzatuvlarni keltiradi va asosan to'g'ri xulosalar chiqaradi. Musiqa ilk bor tabiatga oddiy taqliddan boshlanganligini, musiqa san'atining asosiy janrlarini, ya'ni mavsumiy, maishiy va lirik qo'shiqlarning kelib chiqishini eslatib qo'yadi. Musiqaga yurakdan berilgani bois yozgan «Musiqiy» sarlavhali she'rda musiqaning ta'sir kuch-qudratini batafsil ifodalaydi. Nag'ma sozingdir madori jism, qudsiy so'zlaring, Ruxbaxshodur sado qilganda, hijron ko'zlaring. Avloniy musiqani o'lik vujudga jon kirituvchi go'zal qiyofada tasvirlaydi. Musiqa sadosi insonning ruhini bo'ysundirib o'ziga muxlis qiladi, ming jonlarni o'ynatadi. Kimki umrida bir marotaba musiqa sadosini eshitsa, unga abadiy shaydo bo'lib qoladi. San'at inson qalbiga shodlik bag'ishlab, o'ziga asir qilib oladi. Musiqa bulog'idan minglab jonlar ta'sirlangan, maftun bo'lgan, «murda dillar», ya'ni o'lik dillar ham uning ta'siridan darmon oladi va tiriladi, harakatga keladi. San'atni anglagan, undan bahramand insonning ruxiyati pok bo'lib, yomonlik tomoniga o'zgarmaydi, buzilmaydi deb hisoblaydi Avloniy. Shu bilan shoir musiqa inson ruhini, ma'naviyatini poklaydigan, tarbiyalaydigan kuchga egaligini ta'kidlab, qadimgi yunon faylasuflarining «poklanish» («katarsis») tushunchasiga hamfikirlik bildiradi. So'ylagan kimdur dahoningdan azal asrorini, Nag'mang ochgay elni afkorik tuzar jontorini. Ya'ni musiqa ilohiyat bilan bevosita bog'liq bo'lgan mo'jiza. Insonga yaratguchining sirini so'zlagan kim? Albatta, nag'ma. Chunki nag'ma - xalqning tafakkurini ochadi, jonlarning-jamiyatning bemor vujudini davolaydi, jon tomirini tuzatadi. Sababi, nag'masoz (sozanda, bastakor) qudsiy-ilohiy poklik so'zini aytib, inson va jamiyat vujudiga quvvat beradi, chunki, Hijron so'zlari (shoirning taxalluslaridan biri) xasta xalq ruhini davolovchi ohang-sado-kuydir. Avloniy she'rda musiqaning ilohiyona ta'sir quvvatini ta'riflash bilan kifoyalanmay turli musiqiy atamalarni keltiradi: «some'» - tinglovchi,

eshituvchi manosini bildiradi; «tarannum» - ohang, kuy; «takallum» - qo'shiq, ashula; «nag'masoz» - kuy yozuvchi, bastakor. Adib musiqani nafaqat san'at, balki falsafa, din, tibbiyot va umuman koinot bilan bog'liq bo'lgan yaxlit bir hodisa sifatida o'zaro mutanosiblikda idrok etadi. Uning musiqa inson ruhiga, ma'naviyatiga qanchalik kuchli ta'sir ko'rsatishi, ta'lim-tarbiyada muhim rol o'ynashi haqidagi fikr va tushunchalari barcha jadid ziyolilariga xos bo'lib, qadimiy Sharq musiqashunoslarining fikrlariga monand keladi.

Abdulla Avloniyning ko'p qirrali faoliyatida yoshlarga ta'lim-tarbiya berish masalasi muhim ahamiyat kasb etgani to'g'risida ko'pgina qiziqarli ma'lumotlar bor. Millatimizning ilg'or kishilari qatori Avloniy Vatanning kelajagi yoshlar tarbiyasiga bog'liq ekanini, ularning ma'naviy barkamolligi yangi jamiyatning madaniy darajasini belgilashini chuqur anglagan. 1904 yilda u Mirobod mahallasida ko'pgina ma'rifatparvar ziyolilar qatori yangi usuldagi maktab ochadi. 1916 yildan boshlab o'z maktabida musiqa darslariga o'rin beradi. Avloniy maktab programmasiga kiritgan «..musiqa darslari o'sha zamonning oxirgi kashfiyoti grammofonsiz o'tmagan» deb eslaydi maktabning sobiq o'kuvchisi Yu.Tohiriy (Avloniy A. Toshkent tongi. T.: 1979. 10-bet). O'sha zamon Turkiston bolalari qanday kuy va qo'shiqlarni tinglaganlari va bunday «ko'rgazmali qurol» ularga qanchalik katta ta'sir ko'rsatganligini tasavvur qilish mumkin. Avloniy musiqa san'atini qanchalik chuqur idrok etganligini o'zining ko'pgina she'rlarini ommabop xalq qo'shiqlariga, maqom yo'llaridagi kuylarga, o'z davrida mashhur bo'lgan ozarbayjon operalaridagi ariyalarining kuylariga moslab yozganligidan bilishimiz mumkin. Masalan uning «Maktabga targ'ib» she'ri «Latifa» kuyi ohangida yozilgan. U ijrochilar qiynalmasligi uchun «Milliy kuylarimizdan biri «Og'ajon latifa, guliston latifa», «Shoxida o'ynang, bargida sayrang, bog' latifa»dur, deb matndan parcha keltiradi va «teatr va adabiyot kechalarida sahnada yozilmish milliy she'rlardan bir bayt, bir yoki ikki kishi tarafidan o'qilub, so'ngidan ko'b kishilar tarafidan hur, sozlar ila jo'r qilub ikkinchi bayt o'qilur», deb ogohlantiradi hamda naqorat lozimligini uqtiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Turkiston guliston yoxud axloq. T., 2008
2. Mustaqillik davri adabiyoti Toshkent 2004
3. Abdulla Avloniy Tanlangan asarlar Toshkent., 2008